

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării
Școala Doctorală
Domeniul Filologie

Cultură și identitate antileză în opera lui
Patrick Chamoiseau

(REZUMAT)

Coordonator :
Prof. univ. dr. Elena –Brândușa STEICIUC

Doctorand :
Elena – Sofica SEVASTRE

Suceava

2016

Cuvinte cheie :

Cultură antilleză, Patrick Chamoiseau, identitate, negritudine, antilanitate, creolitate, sclav, sclavie, *Habitation*, plantație, cală, temniță, „negru – în – lanțuri”, „negru eliberat”, *marron*, rezistență, dominare, opoziție, Antile, miraculos, realism miraculos, *diabliesse*, *dorlis*, zombi, oralitate, *oraliture*, povestitor, „marcător de cuvinte”, Édouard Glissant, Aimé Césaire, Raphaël Confiant.

Table des matières

Abréviations.....	p. 4
INTRODUCTION	p. 7
Problématique, méthodologie, motivation, objectifs	p. 8
Les regards de la critique sur l'œuvre chamoiseaunien	p. 14
Patrick Chamoiseau et son univers littéraire	p. 20
CHAPITRE I.	
LE CONTEXTE HISTORIQUE ET CULTUREL DES ANTILLES.....	p. 33
I. 1. La culture antillaise - bref aperçu historique et identitaire.....	p. 38
I. 2. La naissance des concepts identitaires et esthétiques.....	p. 44
I. 2. 1. La négritude - Aimé Césaire et Léopold Sédar Senghor	p. 44
I. 2. 2. L'antillanité - Édouard Glissant	p. 47
I. 2. 3. La créolité - Jean Bernabé, Raphaël Confiant et Patrick Chamoiseau	p. 48
I. 3. Conclusions partielles	p. 50
CHAPITRE II.	
LE PHÉNOMÈNE DE L'ESCLAVAGE ET SA RELATION AVEC L'IDENTITÉ ANTILLAISE	p. 51
II. 1. La période coloniale – devenir esclave	p. 52
II. 2. La traite et l'enfer de l'univers négrier	p. 54
II. 2. 1. La cale, espace de souffrance et d'initiation	p.60
II. 2. 2. L'Habitation comme image de la douleur.....	p. 62
II. 2. 3. La « case à nègres » et le « jardin créole »	p. 69
II. 3. Figures d'esclaves et leur typologie	p. 73
II. 3. 1. Le « nègre - en - chaînes »	p. 75
II. 3. 2. L'esclave « liberteux et affranchi »	p. 78
II. 4. La résistance face au pouvoir dominant	p. 81
II. 4. 1. Les formes extrêmes de domination : la cage, le tonneau et le cachot.....	p. 83
II. 4. 2. Comment résister ?	p. 88
II. 4. 2. 1 Violence et atrocités contre soi-même : l'avortement, l'infanticide et le suicide	p. 90
II. 4. 2. 2. Le phénomène du marronnage. Le marron – emblème de la liberté.....	p. 93
II. 5. Conclusions partielles	p. 98
CHAPITRE III.	
LE MERVEILLEUX ANTILLAIS : FIGURES, TRADITIONS ET RITUELS	p. 100

III. 1. Le merveilleux et le fantastique dans la littérature antillaise : définition des concepts	p. 101
III. 2. Figures merveilleuses de l'univers chamoiseaunien.....	p. 106
III. 2. 1. Le quimboiseur et ses rituels magiques	p. 107
III. 2. 2. La force mythique du Mentô	p. 113
III. 2. 3. La diablesse ou le pouvoir maléfique au féminin	p. 125
III. 2. 4. Afoukal, le zombi atypique	p. 131
III. 2. 5. Le dorlis, créature de la nuit.....	p. 134
III. 3. Conclusions partielles	p. 136

CHAPITRE IV.

L'ORALITÉ COMME MOYEN DE TRANSMISSION DU PATRIMOINE CULTUREL

IV. 1. Oralité et la diglossie.....	p. 140
IV. 2. Le conteur et la sauvegarde de la sagesse ancienne	p. 161
IV. 3. Le « marqueur de paroles », héritier du conteur	p. 186
IV. 4. Conclusions partielles	p. 196
V. CONCLUSION FINALE	p. 198
VI. BIBLIOGRAPHIE	p. 207

Cultura si identitate antileză în opera lui Patrick Chamoiseau

Rezumat

Într-un volum colectiv care trasează contururile francofoniei literare, Michel Beniamino afirmă că spațiul francofon este o îmbinare complexă a spațiilor definite printr-o logică multiplă: limba, cultura, istoria și geopolitica. Această observație a constituit principalul punct de referință al cercetării noastre în ceea ce privește opera lui Patrick Chamoiseau, scriitor emblematic al literaturii antileze, care a exprimat, în limba franceză, toată bogăția identității creole.

Patrick Chamoiseau propune o operă literară neobișnuită, un amestec de elemente culturale diverse, în care realul se îmbină cu miraculosul, iar trecutul dureros al poporului creol își găsește ușurarea în Cuvântul povestitorului antilez.

Autorul reconsideră noțiunea de identitate creolă și, prin scrierea sa, urmărește atât apărarea, cât și transmiterea valorilor culturale și identitare antileze. Prin cercetarea de față, ne-am propus să aflăm miza și specificitatea operei acestui autor, care reușește să nuanțeze și să reconfigureze, în contextul francofon actual, elemente centrale precum cultura și identitatea antileză.

Scopul acestei lucrări este de a surprinde constituenții imaginarului chamoiseaunian, prin analiza relației dintre cultura și identitatea antileză. Problematika, urmărită pe parcursul celor patru capitole ale tezei, este fondată pe un suport științific și metodologic, în care se regăsesc critica tematică, mito-critica, studiile culturale, antropologice, dar și observațiile exegeților consultați. Studiile și teoriile literare ale lui Aimé Césaire, Léopold Sédar Senghor, Raphaël Confiant, Jean Bernabé, Jacques Chevrier, René Ménil, despre identitatea și cultura antileză, descrise în strânsă legătură cu perioada sclavagistă și cu noțiunile de negritudine și creolitate, ne-au deschis calea către acest domeniu.

Teza noastră se sprijină, în mod egal, pe studiile efectuate de Gaston Bachelard, Tzvetan Todorov, Roger Caillois, Allejo Carpentier, Mircea Eliade, Jean Chevalier, Alain Gheerbrant sau Claude Lévi-Strauss în privința teoriilor imaginarului, fantasticului, miraculosului sau în privința dialecticii mitului.

Pe măsură ce notorietatea autorului Patrick Chamoiseau câștigă teren pe scena literară, opera sa începe să suscite interesul cercetătorilor. Problematika cercetării noastre a prins contur în urma lecturii lucrărilor celor mai cunoscuți exegeți.

Printre primii care au semnalat particularitatea scrisului tânărului scriitor Patrick Chamoiseau, în anii 80 - 90, sunt autori și teoreticieni antilezi ca Édouard Glissant și René Ménil. Interesul cercetătorilor prinde amploare începând cu anii 2000, când articolele, lucrările și tezele pun în prim-plan figura acestui autor. Vom menționa aici doar câteva nume care ne-au servit drept reper în cercetarea de față: lucrarea lui Sophie Choquet ne-a permis să detectăm formele pe care identitatea antileză le îmbracă în câteva din romanele lui Chamoiseau; Lorna Milne s-a aplecat spre studiul și reprezentarea spațiului văzut ca schimb profund între *psyche* și mediul înconjurător; relația dintre fantastic și istorie, valorificată în romanul *Biblique des derniers gestes*, a constituit axa principală a volumului publicat de Liviu Lutas, profesor universitar din Lund; în ceea ce privește studiul lui Noémie Auzas,

cercetatoarea propune o analiză socio-lingvistică foarte complexă, care ne-a ghidat în înțelegerea fenomenelor de creolizare existente în opera autorului antilez.

Menționăm, de asemenea, importanta cercetare universitară, la nivel doctoral, care a fost realizată în diverse țări occidentale după anii 2000, asupra activității literare a lui Patrick Chamoiseau. Sunt teze care abordează fie totalitatea operei chamoiseauniene, fie diverse aspecte punctuale particulare și care au putut fi consultate pe diverse site-uri universitare.

În România, această figură reprezentativă a literaturii francofone antileze este cunoscută grație interesului manifestat de câteva voci din spațiul universitar. Margareta Gyurcsik, profesor universitar la Universitatea de Vest din Timisoara, a tradus în 1996 romanul *Texaco*, singura traducere de până acum. Liliana Foșalău și Radu Petrescu de la Universitatea «Al. I. Cuza» din Iași au abordat, de asemenea, complexitatea imaginarului chamoiseaunian, oprindu-se asupra unor aspecte diverse și importante ca «valorizarea poetică a oralității», respectiv, «spațiul identitar» în diverse romane.

Elena-Brândușa Steiciuc de la Universitatea «Ștefan cel Mare» din Suceava a abordat, de asemenea, în cercetarea sa privind literaturile francofone, diverse filoane tematice, care stau la baza romanelor chamoiseauniene (colonialismul, statutul femeii antileze, bătrânețea etc).

În pofida notorietății de care se bucură Patrick Chamoiseau pe scena literaturii francofone, am constatat cât de puțin cunoscută este activitatea sa în spațiul românesc. De aceea, sperăm ca, prin lucrarea noastră care își propune o analiză a operei chamoiseauniene din perspectiva conceptelor de identitate și cultură antileză, să trezim interesul altor cercetări din România, care să vină în prelungirea demersului nostru, prin adăugarea de noi puncte de vedere. Nota de originalitate a cercetării noastre constă în propunerea unei grile de lectură a operei lui Chamoiseau prin prisma acestor două concepte de cultură și identitate antileză, în strânsă legătură cu fenomenul istoric al sclaviei, în prezentarea căruia se strecoară indicii ale registrului estetic de miraculos; acestora adăugându-se particularitățile oralității creole, transpusă în scris de autor, pentru a (re)activa datele culturale ale poporului său.

Cercetarea noastră s-a bazat pe un corpus principal format din trei genuri literare : a) romane : *Chronique* ; *Solibo Magnifique* ; *Texaco* ; *Biblique* ; *L'Esclave* ; *Un dimanche* ; *Une enfance créole (I- Antan d'enfance, II - Chemin d'école ; III – Au bout d'enfance)* ; b) eseuri : *Lettres créoles* ; *Éloge de la créolité* ; *Écrire la « parole de nuit », la nouvelle littérature antillaise* ; *Écrire en pays dominé* ; c) piesa de teatru – povestit *Manman Dlo contre la Fée Carabosse*.

Structura tezei corespunde obiectivelor anunțate, astfel că, după o parte introductivă și un prim capitol în care ne-am propus să sondăm contextul istoric antilez, următoarele trei capitole sunt fiecare centrate în jurul unei teme specifice pentru fiecare din cele trei direcții de interpretare deja menționate.

După o scurtă prezentare a operei lui Patrick Chamoiseau, am abordat, în primul capitol, câteva repere istorice reprezentative pentru spațiul antilez, care au influențat evoluția întregii societăți, fiind rezultatul unei lungi perioade de dominare și de colonizare, responsabilă de apariția unui metisaj cultural important. În cea de-a doua parte a primului capitol am trecut în revistă nașterea celor trei curente literare, esențiale pentru gândirea și imaginarul creol, cu reprezentanții săi de seamă: conceptul de *negritudine* fondat de Aimé Césaire împreună cu senegalezul Léopold Senghor Sédar ; *antillanitatea* lui Édouard Glissant; *creolitatea* lui

Raphaël Confiant, Patrick Chamoiseau și Jean Bernabé. Ceea ce ne-a interesat, în mod deosebit, era să vedem în ce măsură aceste concepte au influențat sau nu imaginarul chamoiseaunian.

Titlul celui de-al doilea capitol, *Fenomenul sclaviei și relația sa cu identitatea antileză*, anunță obiectivul principal : cel de a evidenția noțiunea de identitate, așa cum o prezintă Patrick Chamoiseau în opera sa ficțională, în strânsă legătură cu fenomenul sclaviei, care constituie soclul literaturii creole. Ne-am propus să descoperim care este miza istoriei și în ce mod scriitorii antilezi - și în special Patrick Chamoiseau - luptă pentru revalorizarea trecutului și păstrarea memoriei colective. Am identificat problemele identitare care se desprind din proza autorului și, mai ales, am văzut de ce memoria constituie „centrul de rezistență” al culturii antileze.

În primele două părți ale acestui capitol, ne-am propus să evidențiem viziunea chamoiseauniană asupra fenomenului sclaviei, această „rană” dezumanizantă, asupra deșănțării și suferințelor captivilor africani, din timpul traversării oceanului, asupra traumelor suferite în cala vapoarelor și renașterea lor pe pământuri necunoscute, unde suferința și violența pun stăpânire pe trupul și spiritul lor. Am evidențiat importanța rescrierii trecutului, analizând textele chamoiseuniene cele mai semnificative în acest sens. Romanele chamoiseuniene ne-au furnizat un bogat material, util în cercetarea noastră pentru identificarea principalelor caracteristici ale universului *négrier*, tot acest comerț cu sclavi fiind considerat un „spațiu de suferință și de inițiere”. Într-adevăr, traversarea Atlanticului, în cala vaporului, constituie o primă etapă în geneza poporului creol, constituit din diverse etnii africane (Congos, Bambaras, Nagos, Aradas, Ibos și Mines). Am analizat, de asemenea, un alt element constitutiv al acestui univers de suferință, și anume spațiul, ajungând la concluzia că toată întinderea plantației (cu Coliba-Mare, casa negrilor și grădina creolă) este un spațiu dezumanizant, cu o substanțială conotație negativă. De exemplu, personaje ca bunicul lui Marie-Sophie din *Texaco*, bătrânul sclav, sau L'Oubliée din *Un dimanche au cachot*, suferă torturi de structurante pentru psihicul și fizicul uman.

Pentru a percepe mai bine complexitatea fenomenului sclaviei, am constituit o tipologie a figurilor de sclavi chamoiseunieni. Partea următoare a acestui capitol este dedicată diverselor tipuri de sclavi: în lanțuri sau liberi (l'esclave „en – chaîne” ; l'esclave „affranchi”), în care am reperat elementele specifice acestor tipuri de personaje, așa cum sunt ei înfățișați în corpusul studiat. Majoritatea figurilor de sclavi sunt „negrii- în-lanțuri” : personajele din *L'Esclave vieil homme et le molosse*; L'Oubliée și Sehou din romanul *Un dimanche au cachot*. Există, în acest univers, o categorie de sclavi liberi „liberteux et affranchis”, care au avut șansa eliberării, grație unui serviciu adus stăpânului *béke*: este cazul lui Esternome, personajul din romanul *Texaco*.

În fața atrocităților sistemului sclavagist, rezistența se organizează, iar romanele lui Chamoiseau ilustrează diverse moduri de revoltă a sclavului – bărbat sau femeie - împotriva *béké*-ului și a instrumentelor sale, pe care le-am analizat în subcapitolul *Rezistența în fața puterii dominante*. Am evidențiat formele de rezistență practicate de sclavi în semn de protest împotriva tratamentului inuman practicat de colonizator și am analizat formele extreme de dominare (cușca, temnița, butoiul, etc.) așa cum sunt descrise de Chamoiseau în opera sa. Aceste mijloace de tortură și agresiune reamintesc condiția omului privat de libertate și a

sclavului supus. În acest sens, am avut drept suport de analiză figura marcantă a personajului central din *Biblique des derniers gestes*, Balthazar Bodule-Jules, arhetipul rezistenței împotriva opresiunii coloniale din toate spațiile și din toate timpurile.

Ne-am concentrat, de asemenea, asupra fenomenului de *marronnage*, forma de rezistență care a marcat profund imaginarul antilez. Figura mitică a rebelului *marron*, simbol suprem al rezistenței împotriva opresiunii și al căutării identitare, este analizată într-un corpus format din două romane: *L'Esclave vieil homme et le molosse* și *Un dimanche au cachot*, două dintre cele mai reprezentative din proza chamoiseauniană, care constituie cea mai bună ilustrare în acest sens. Am urmărit pașii personajelor *marrons*, în căutarea libertății, care traduce mișcarea identitară a unei întregi colectivități. Sclavul *marron* alege să părăsească plantația, cea *Habitation*, asumându-și riscurile, căci *Codul Negru* prevedea pedepse extreme pentru acești sclavi. Analiza figurii emblematice a bătrânului sclav ne-a purtat în universul sacru al naturii, în care *marron*-ul, simbol al rezistenței, plonjează într-o „aventură metafizică a reîntoarcerii către *materia prima*”. Dar sunt, de asemenea, și sclavi care preferă moarte ca singura cale de scăpare din acest univers distructiv. Este cazul personajului feminin din *Biblique des derniers gestes* care își ucide nou-născutul, refuzând să cedeze acestui infern, sau personaje ca mama lui *L'Oubliée* care încearcă cu încăpățănare suicidală.

La sfârșitul acestui capitol, am ajuns la concluzia că fenomenul sclaviei, în ciuda durerii pe care a impus-o sclavilor, este o „piatră de temelie” esențială pentru fondarea identității antileze. Prin intermediul vieții cotidiene a personajelor, autorul pune în evidență traumele colonizării și ale asimilării, având ca singur scop revendicarea identității și autenticitatea poporului său.

Dacă proza realistă a lui Patrick Chamoiseau vizează repoziționarea trecutului istoric al poporului creol, imaginarul său depășește realul, pentru a primi o valoare mitică și simbolică, prin realismul miraculos, de care ne-am ocupat în cel de-al treilea capitol al tezei: *Miraculosul antilez: figuri, tradiții și ritualuri*. Universul miraculos și dimensiunile mitice ale personajelor care populează imaginarul chamoiseaunian au fost analizate într-un corpus format din trei romane ale lui Patrick Chamoiseau (*Chronique des sept misères*, *Texaco* și *Biblique des derniers gestes*) și o piesă de teatru-povestit, *Manman Dlo contre la fée Carabosse*.

În acest capitol, ne-am ocupat de analiza elementelor culturale antileze, pe care René Ménéil le definește ca fiind modul de a se comporta, de a vorbi, specific antilezilor, credințele răspândite la țară sau la oraș, sărbătorile și dansurile creole.

În primul subcapitol, *Miraculosul și fantasticul în literatura antileză: definiția conceptelor*, am propus o inventariere a conceptelor de miraculos, fantastic și supranatural, pentru ca, mai apoi, acestea să fie puse în relație cu conceptul de „*réalisme merveilleux*”, subliniind evoluția lor și stabilindu-le rolul în opera lui Chamoiseau. În corpusul selectat pentru analiză, am constatat ca autorul-etnograf reafirmă interesul său pentru salvarea culturii antileze, punând în valoare tradițiile și credințele creole, printr-o scriitură în care realul și miraculosul fuzionează.

În ceea ce privește analiza categoriei estetice de miraculos, identificată, de regulă, la nivelul experiențelor existențiale ale anumitor personaje chamoiseauniene, ne-am centrat atenția asupra celor care populează imaginarul creol și care par ieși din povești, din tradițiile și ritualurile ancestrale aduse din Africa. Folosind ca etalon coeficientul de realitate sau de

supranatural valorificat în construcția personajelor, am încercat să stabilim, în cea de-a doua parte a acestui capitol, o clasificare a personajelor într-un asemenea univers, în care realul și miraculosul se împletesc cu fantasticul și supranaturalul. Autorul creează o lume mirifică, populată de personaje reale, înzestrate cu puteri supranaturale (vracii *quimboiseurs* și mentorii *Mentô*) sau de personaje ireale (*diabliesse*, *zombi*, *dorlis*) văzute ca avatare ale inconștientului antilez, al cărui personaj prototip este reprezentat de atipicul *zombi* Afoukal.

Fie identice, fie diametral opuse, am analizat tipologia fiecărui personaj în parte, pornind de la figura vraciului *quimboiseur*, o persoană plină de virtuți și de puteri necunoscute, care deține o întreagă știință mistică, în care se cristalizează forțele binelui. Deseori asociat cu figura paternă, acest personaj devine un element determinant pentru imaginarul terapeutic pe care Chamoiseau ni-l relevă prin intermediul prozei sale. Deseori asociat cu figura paternă, acest personaj devine un element determinant pentru imaginarul terapeutic al lui Chamoiseau. Acționând ca un tată spiritual, cuvântul său magic are o forță hotărâtoare pentru neofiți, îndeosebi pentru Marie-Sophie Laborieux din romanul *Texaco*, care intrând în universul misterios al vraciului aproape moartă, ieșe total transformată, după un proces inițiat de rostire a Cuvântul magic de către vraci.

În ceea ce privește figura mentorului, acel *Mentô*, am ajuns la concluzia că acesta este reprezentat de Chamoiseau ca unul dintre posibilele modele ale identității antileze, moștenitor al trecutului și al Historiei. Fie că e vorba de un om (ca în romanul *Texaco*) sau de o femeie (ca în romanul *Biblique des derniers gestes*), Chamoiseau introduce acest tip de personaj, între personajul real și cel ireal pentru a sugestia forța libertății interioare și imaginea identității creole. Pentru poporul creol, privat de Historie și de Geneză, *Mentô*-ul este simbolul mitului fondator, un „ghid spiritual”, însărcinat să transmită știința ancestrală și Memoria. Bărbat sau femeie, trăind în perfectă simbioză cu natura, *Mentô*-ul simbolizează umanitatea și speranța supraviețuirii.

Am încercat să clarificăm trăsăturile distinctive ale acestor două personaje: *Mentô* - *quimboiseur*, pentru a determina specificitatea, asemănările și diferențele caracteristice. Imagine, deseori asociată cu imaginea mitică a mentorului, *quimboiseur*-ul se afirmă și el ca o piatră de temelie, un „potomitan” al identității antileze. Am ajuns la concluzia că cele două personaje sunt vectori de cunoaștere, a unei științe ancestrale și totodată garanțiile credințelor populare. *Quimboiseur*-ul, *Mentô*-ul ca și povestitorul, personaj pe care l-am analizat în ultimul capitol, sunt moștenitorii Africii și produsul sclaviei.

Cât privesc personajele ireale, una dintre personajele pe care Chamoiseau le-a preluat din mirificul antilez, dar cărora autorul le redă într-o formă nouă, îmbogățindu-le cu noi caracteristici, este cea *diabliesse*, *diavolița*. Figura dihotomică (ca Manman Dlo sau L'Avaleuse), ea este, pe de o parte, protectoarea naturii și a lumii ancestrale care își are rădăcinile în Africa; personajul *diabliesse* poate avea o conotație pozitivă, căci, combătând colonizatorul, ea păstrează valorile identitare. Pe de altă parte, aceasta este privită de Chamoiseau ca o ființă terifiantă, revendicativă, care impune respect din partea speciei umane.

În ceea ce privește figura *zombi*-ului, Chamoiseau alege să-i confere un rol privilegiat în opera sa, creând un *zombi* atipic, care ilustrează, înainte de toate, imaginea oprimatului. *Zombi*-ul Afoukal din romanul *Chronique de sept misères* nu este nici periculos, nici avid de răzbunare. Îi face plăcere să povestească și să explice în timp ce păzește comoara stăpânului. Devine un fel de tovarăș și ghid al *djobeur*-lui Pipi. Imaginea tradițională a unui *zombi* terifiant,

al unui monstru hidos și răzbunător este spulberată de acest personaj chamoiseaunien, care se dovedește a fi un gardian al trecutului, sub forma unui spirit care rătăcește prin lumea celor vii.

Figurile miraculoase analizate garantează legătura dintre istorie, etnografie și folclor care dau un plus de valoare culturii antileze. Toate personajele au mai mult sau mai puțin caracteristici supranaturale, atât prin trăsăturile lor de irealitate, cât și prin cele de invizibilitate. Puternicul *Mentô*, teribila *diabliesse*, aventurierul *zombi* sau incubul *dorlis*, sunt elemente indisociabile ale credințelor creole. Prezența lor în proza chamoiseauniană are rolul de a da acestui discurs o valoare identitară. Acești „actori marginalizați”, potrivit lui Lydie Moudileno, garantează supraviețuirea culturii și autenticității creole. Putem vedea, în acest atașament al lui Chamoiseau față de valorile poporului său, o influență a mișcării literare a creolității care reclamă valorizarea culturii antileze, proclamând libertatea imaginarului, bogăția lingvistică și culturală.

Ultimul capitol, *Oralitatea ca mijloc de transmitere a patrimoniului cultural*, se construiește în jurul rolului cuvântului și a forței gestului povestitorului antilez, căci, într-o operă a cărei miză principală este transmiterea culturii ancestrale, Chamoiseau se raportează deseori la oralitate, care constituie unul din elementele fundamentale ale stilului său.

Întreaga sa proză prezintă trăsăturile caracteristice ale oralității: de la cuvânt la cântec, de la murmur la strigăt și la gesturi, toate aceste manifestări constituie elementele esențiale ale moștenirii orale prezente în spațiul antilez. Dar particularitățile oralității nu se reduc doar la aceste elemente, iar autorul recurge la un întreg arsenal de tehnici specifice stilului său, dintre care, menționăm doar pe cea mai importantă: diglosia franceză-creolă.

Concluzia noastră, în aceasta direcție este că Patrick Chamoiseau se servește de o întregă panoplie de tehnici, pentru a da viață șarmului și jubilației limbii orale. Autorul dorește să imprime formei scrise puterea cuvintelor creole rostite, păstrând „l'étrangeté du langage”, prin amestecul lexicului francez cu cel creol. Am identificat transformările fonetice, recurente la nivelul frazei, pentru potențarea muzicalității frazei, în detrimentul sensului. Textul chamoiseaunian redă fluiditatea vibrantă a limbii creole, invitând cititorul să-i asculte poveștile în profunzimea nopților înstelate. Preocupându-ne de mărcile oralității cele mai valorificate și de diglosie, le-am grupat în mai multe categorii, subliniind rolul interjecției, al onomatopeelor, al referențelor și al cântecelor creole, al proverbelor și expresiilor creole din corpus.

Când închis într-o opacitate lingvistică magistral confecționată de Chamoiseau, când clarificat prin explicațiile cuvintelor creole, cititorul se simte deseori „aruncat” într-un univers în care vocea povestitorului se suprapune peste cea a personajului narator sau a autorului-martor autodeclarat „marcător de cuvinte”.

În partea a doua a acestui capitol – *Povestitorul sau salvarea înțelepciunii străvechi* – ne-am propus să analizăm figura – simbol a povestitorului, propunând o tipologie a acestui personaj, pe care l-am analizat păstrând rigorile cronologice ale operei: de la povestitorul primordial de pe plantații, la povestitorul combatant din *Biblique des derniers gestes, Un dimanche au cachot*; de la povestitorul colectiv din *Chronique des sept misères* și *Solibo Magnifique*, la povestitorul solitar, Solibo Magnifique, din romanul eponim; de la vocea efervescentă a povestitorului feminin, Marie-Sophie Laborieux, din *Texaco* sau Elmire din *Chronique des sept misères* până la vocea silențioasă a povestitorului muribund, Balthazar

Bodule-Jules, din *Biblique des derniers gestes* sau vocea zombificată a lui Afoukal din *Chronique des sept misères*.

Confruntate cu un trecut istoric dureros, insulele Antileze au dat naștere unei identități culturale noi și insolite. După decenii de colonizare și de sclavie, poporul dezrădăcinat și lipsit de tradiție africană, își creează, prin experiențe dureroase, o cultură orală, care transmite știința ancestrală. Transmiterea orală a științei a făcut posibilă apariția Povestitorului creol, personaj marcant în sânul societății antileze, căci el devine mesagerul unui popor înlănțuit, flamând, care trăiește în teamă, luptând pentru supraviețuire. Această figură remarcabilă, care a făcut subiectul ultimului capitol, este deseori comparată cu *marron* –ul, aflat în căutare unei forțe a Cuvântului sacru, autentic. Trecerea cuvântului de la *quimboiseur* la *Mentô*, apoi către povestitor, se face într-un mod progresiv în imaginarul chamoiseaunian. Astfel, mesajul cuvântului sacru rostit din fundul temniței se transmite și ajunge în frânturi către Marie-Sophie Laborieux, prin cuvântul tatălui său, Esternome. Iar când povestitorul este bulversat de un trecut izolat și un prezent care se îndepărtează tot mai mult de valorile arhaice creole, aceasta îi provoacă, după cum am văzut, o suferință care îi declanșează suprimarea vocii, printr-un „coup d’égorgette”.

Rolul metamorfozant al cuvântului povestitorului acționează deseori asupra personajului „etnograf declarat”, pe care îl transformă în „marcător de cuvinte”, după cum am putut constata în ultimul subcapitol, „*Marcatorul de cuvinte*”, *moștenitorul povestitorului*. I-am urmărit evoluția pe parcursul a cinci romane, în care ni se prezintă traseul inițiativ al acestui personaj, aflat în căutarea Cuvântului sacru. Am constatat că, în fiecare roman, „marcătorul de cuvinte” depășește câte o etapă esențială. În *Solibo Magnifique*, el este etnograful care ia notițe în preajma Maestrului Cuvântului. Din povestea spusă de Marie-Sophie Laborieux, protagonista romanului *Texaco*, el se inspiră pentru creionarea lingvistică a identității creole; mai apoi, se reîntoarce spre verbul sacru al povestitorului arhaic de pe plantații, pregătit să plonjeze în universul silențios al lui Balthazar Bodule–Jules devenind, din acest punct de vedere, interpretul gesturilor „povestitorului tăcut”. Preluând Cuvântul, „marcătorul de cuvinte” încearcă să pună în scris „visurile apocaliptice” ale marelui povestitor. În final, devenit scriitor, el dobândește rangul de luptător prin cuvânt și prin scris, în ultimul roman, *Un dimanche au cachot*, cu care încheie ciclul inițiativ.

În concluzie, sarcina acestui personaj, pe care l-am considerat ca pe un urmaș al povestitorului, este aceea de a continua salvarea identității antileze prin scris. Prezent în mai multe romane din corpus și având anumite caracteristici care îl recomandă ca un *alter ego* al autorului (nume, trăsături), el deține o funcție importantă, căci servește ca principiu federator între oral și scris, între franceza modernității și creola trecutului. Scopul său declarat, ca și cel al scriitorului Patrick Chamoiseau, este de a păstra Memoria colectivă și de a revaloriza cultura creolă.

Concluzii generale

Opera chamoiseauniană include genuri diverse, de la roman la eseu sau teatru-povestit fiind un amplu proiect de scriere, care încearcă să ilustreze realitatea culturală și identitară ale Antilelor. La toate nivelele – ficțional, narativ și lingvistic – , textele lui Chamoiseau devin

„laboratoare”, în care problema metisajului cultural este abordată pentru a putea fi redefinită și depășită. Autorul romanului *Texaco* practică o scriere bazată pe exploatarea trecutului, în scopul de a reconstrui identitatea culturală antileză, căci, după cum constata Jacques Chevrier, a deține un trecut înseamnă a deține un nume, care implică regăsirea identității.

Considerăm că proza lui Chamoiseau farmecă cititorul nu doar prin prezența unui univers particular, plin de exotism și de istorie, ci și prin stilul său, care amestecă oralul și scrisul, care utilizează coduri lingvistice diferite (fraze în creolă incluse în textul scris în limba franceză), transpunând ritmul și sonoritatea limbii creole. În eseul său *Le Discours antillais*, Édouard Glissant face o observație importantă în ceea ce privește destinul limbilor, afirmând că o limbă în care nu se mai „fabrică” nimic este o limbă amenințată, ce riscă să devină o limba folclorică. Limba poetică a lui Chamoiseau nu riscă să cadă în desuetudine, căci lectura operei sale seduce și încântă prin imagini în care se „cristalizează magia limbii (și) încântarea lumii”, după cum afirmă Dominique Chancé.

După 2007, Chamoiseau anunță sfârșitul unei viziuni de scriere axată pe trecutul istoric, pe colectivitate sau pe Memoria Colectivă. De atunci și până astăzi, opera lui s-a orientat spre multilingvism, spre o deschidere către sine, care obligă la desăvârșirea actului artistic, dar și la definirea viziunii sale despre lume, la care suntem martori, una care își are izvorul în complexitatea lumii actuale, căci, potrivit spuselor autorului, „astăzi, literatura s-a refugiat în lume”.

Bibliographie sélective

I. A. CORPUS PRINCIPAL DE TRAVAIL :

ROMANS :

- CHAMOISEAU, Patrick, *Manman Dlo contre la fée Carabosse*, théâtre conté, Paris, Ed. Caribéennes, 1981.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Chronique des sept misères*, Paris, Gallimard, 1986.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Solibo Magnifique*, Paris, Gallimard 1988.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Texaco*, Paris, Gallimard, 1992.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Texaco*, traduction en roumain de Margareta Gyursik, Ed. Amarcord, Timisoara, 1996.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Une enfance créole* I, *Antan d'enfance*, Paris, Gallimard, 1990 ; II, *Chemin d'école*, Paris, Gallimard, 1993 ; III *À bout d'enfance*, Paris, Gallimard, 2005.
- CHAMOISEAU, Patrick, *L'esclave vieil homme et le molosse*, Paris, Gallimard, 1997.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Écrire en pays dominé*, Paris, Gallimard, 1997.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Bibliographie des derniers gestes*, Paris, Gallimard, 2002.
- CHAMOISEAU, Patrick, *Un dimanche au cachot*, Paris, Gallimard, 2007.

Ouvrages collectifs auxquels Patrick Chamoiseau a contribué :

- BARNABÉ, Jean, CONFIANT, Raphaël, CHAMOISEAU, Patrick, *Éloge de la Créolité*, Paris, Gallimard, 1989.
- CHAMOISEAU, Patrick, « Que faire de la parole? » dans Ludwig, Ralph (dir. de), *Écrire la parole de nuit* » *La nouvelle littérature antillaise*, Paris, Gallimard, 1994,
- CHAMOISEAU, Patrick, CONFIANT, Raphaël, *Lettres créoles*, Paris, Gallimard, 1999.

B. CORPUS SECONDAIRE :

- CHAMOISEAU, PATRICK, *Les neuf consciences de Malfini*, Paris, Gallimard, 2009.
- CHAMOISEAU, Patrick, *L'Empreinte à Crusoé*, Paris, Gallimard,
- CHAMOISEAU, Patrick, *Le Papillon et la lumière*, Paris, Gallimard, 2013
- CHAMOISEAU, Patrick, *Hypérion Victimaire, Martiniquais épouvantable*, Paris, Gallimard, 2013.

II. BIBLIOGRAPHIE GÉNÉRALE

A. OUVRAGES PORTANT SUR L'ŒUVRE DE PATRICK CHAMOISEAU :

- AUZAS, Noémie, *Chamoiseau ou les voix de Babel, De l'imaginaire des langues*, Paris, Imago, 2004.
- BOJSEN, Heidi, *Géographies esthétiques de l'imaginaire postcolonial. Écriture romanesque et production de sens chez Patrick Chamoiseau et Ahmadou Kourouma*, Paris, L'Harmattan, 2011.
- CHANCÉ, Dominique, *Patrick Chamoiseau, écrivain postcolonial et baroque*, Paris, Honore Champion, 2010.
- CHOQUET, Sophie, *Sculpter l'identité : les formes de la créolité dans l'œuvre de Patrick Chamoiseau*, Université de Limoges, 2001.
- CIPRUT, Marie - Andrée, *Outre Mère. Essai sur le métissage*, Paris, L'Harmattan, 2004.
- FERMIN, Liliane, *Patrick Chamoiseau Le Papillon et la lumière*, Paris, Honoré Champion, 2016.
- GLISSANT, Édouard, *Un marqueur de paroles*, préface de *Chronique de sept misères*, de Patrick Chamoiseau, 1988.
- KASSAB - CHARFI, Samia, *Patrick Chamoiseau*, Paris, Ed. Gallimard, 2012.
- LUTAS, Liviu, *Biblique des deniers gestes de Patrick Chamoiseau Fantastique et Histoire*, Lund, Media-Tryck, 2008.
- MÉNIL, René, « Préface » dans Patrick Chamoiseau, *Manman Dlo contre la fée Carabosse*, Paris, Ed. Caribéennes, 1982.
- MILNE, Lorna, *Patrick Chamoiseau. Espace d'une écriture antillaise*, Ed. Rodopi B.V. Amsterdam, New York, 2006.
- PERRET, Delphine, *La Créolité, un espace de création*, Matoury, Guyane, Ibis Rouge, 2001.
- STEICIUC, Elena - Brândușa, *Horizons et identités francophones*, Chișinău, Cartier, 2012.
- WALCOTT, Derek, *What the Twilight says: essays*, New York, Straus and Giroux, 1998.
- WELLS, Catherine, *L'oraliture dans Solibo Magnifique de Patrick Chamoiseau*, Québec, Presses de l'Université Laval, GRELCA, coll. « Essais », no.12, 1994.

B. OUVRAGES PORTANT SUR LES ANTILLES :

- AMSELLE, Jean-Loup, *L'Occident décroché. Enquête sur les post - colonialismes*, Paris, Stock, 2008.
- BASTIEN, Daniel, LEMOINE, Maurice (dir.), *Antilles Espoirs et déchirements de l'âme créole*, Paris, Série Monde - H.S, No. 41, Oct. 1989.
- BLUCHE, François, *Louis XIV*, Paris, Fayard Éditeur, 1987.
- BOUTRIN, Guy, *Réflexion à propos du quimbois et de la maladie mentale à la Martinique. Essai d'analyse socio - et trans - culturelle à partir de quelques cas*. Thèse de médecine, Nancy I, 1976.

- BURTON, Richard D.E., *Le roman marron : étude sur la littérature martiniquaise contemporaine*, Paris, L'Harmattan, 1997.
- BUTEL, Paul, *Histoire des Antilles françaises, XVIIe - XXe siècles*, Paris, Perrin, 2002.
- CASAS VALENCIA, Olga Yanet, *Éloge de la créolité à l'épreuve de la fiction : convergences et divergences dans les romans de Patrick Chamoiseau et Raphaël Confiant*, thèse de doctorat, Université de Louvain, Louvain, 2009.
- CÉSAIRE, Aimé, *Discours sur le colonialisme, suivi du discours sur la négritude*, Paris, Présences Africaines, 1989.
- CÉSAIRE, Aimé, *Victor Schœlcher et l'abolition de l'esclavage*, Paris, Le Capucin, 2004.
- CHAULEAU, Liliane, *La voix des esclaves. Foi et société aux Antilles (XVIIe - XIXe siècles)*, Paris, L'Harmattan, 2012.
- CHEVRIER, Jaques (dir.), *Littérature nègre*, Paris, Armand Collin, 1984.
- CHIVALLON, Christine, *Espace et identité à la Martinique: paysannerie des mornes et reconquête collective 1840-1960*, Paris, CNRS, 1998.
- CHIVALLON, Christine, *L'esclavage du souvenir à la mémoire. Contribution à une anthropologie de la Caraïbe*, Paris, Karthala, 2012.
- COCO, Lémy Lémane, *Histoire de l'esclavage dans les colonies françaises*, Paris, Global Monde, 2009.
- COCO, Lémy Lémane, *Regards sur l'esclavage dans les colonies françaises*, Paris, Menaibuc, 2005.
- CONDE, Maryse, *Le romain antillais*, Paris, Fernand Nathan, 1970.
- CONDE, Maryse, COTTENET- HAGE, Madeleine (dir.), *Penser la créolité*, Paris, Karthala, 1995.
- CURTIUS, Anny Dominique, *Symbiose d'une mémoire. Manifestations religieuses et littératures de la Caraïbe*, Paris, L'Harmattan, 2006.
- DIOUF, Mamadou et BOSNA, Ulbe, (dir.), *Histoires et identités dans la Caraïbe, trajectoires plurielles*, Paris, Karthala, 2004.
- GAETA, Jill M., *In the Eye of the Hurricane: Antillean Children's Literature, Postcoloniality, and the Uneasy Reimagining of the Self*, Thèse de Doctorat, Michigan State University, 2008.
- GILROY, Paul, *L'Atlantique noir*, Paris, Kargo, 2003.
- HENRY VALMORE, Simonne, *Dieux en exil. Voyage dans la magie antillaise*, Paris, Gallimard, 1988.
- HUGGINS, Nathan Irvin, *L'Odyssée noire*, Paris, Ed. J.A., 1979.
- LABAT, Jean- Baptiste, LE BRIS, Michel, *Voyage aux îles. Chroniques aventureuses des Caraïbes 1693-1705*, Paris, Éditions Phœbus, 2011.
- LETI, Geneviève, *L'univers magico - religieux antillais, ABC des croyances et superstitions d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, L'Harmattan, 2000.
- MIGEREL, Hélène, *La Migration des zombis: survivance de la magie antillaise en France*, Paris, Ed. Caribéens, 1987.
- MIGEREL, Hélène, *La sorcellerie des autres. Pathologie de l'envoûtement*, Paris, Ed. Caribéennes, 1987.
- MÉNIL, René, *Antilles déjà jadis*, Paris, Jean Michelle Place, 1999.

- MÉNIL, Alain, *Les voies de la créolisation, essai sur Édouard Glissant*, Paris, De l'incidence éditeur, 2000.
- NDAGANO, Biringamine, *Nègre tricolore, littérature et domination en pays créole*, Paris, Servedit, 2000.
- LOUDIN - BASTIDE, Caroline, *Travail, capitalisme et société esclavagiste, Guadeloupe, Martinique (XVIIe - XIXe siècles)*, Paris, Ed. La Découverte, 2005.
- RÉGENT, Frédéric, *Esclavage, métissage, liberté. La Révolution française en Guadeloupe, 1782-1802*, Paris, Grasset, 2004.
- SALA - MOLINS, Louis, *Le Code Noir ou le calvaire de Canaan*, Paris, Quadrige, PUF, 2006.
- TERTRE, Jean- Baptiste Du, *Histoire générale des Antilles (1667 – 1671)*, Tome I, Fort – de – France, Éditions CEP, 1958.
- TURCOTTE, Virginia, *Lire l'altérité culturelle dans les textes antillais*, Collection Mnémosyne, No. 02, Université de Québec, Figura, 2010.
- TURCOTTE, Virginia, *Quand la lecture visite L'oralité ou l'influence de la tradition orale dans l'acte de lecture des romans antillais*, Mémoire de maîtrise, Montréal, Université de Québec, 2009, consulté sur le site <http://www.archipel.uqam.ca/2766/>
- WISMES, Armel de, *Nantes et le temps des négriers*, Paris, France - Impires, 1983.
- *** *Le Code Noir et autres textes de lois sur l'esclavage*, Paris, Sépia, 2006.

C. OUVRAGES DE CRITIQUE GÉNÉRALE :

- BACHELARD, Gaston, *L'eau et les rêves*, Paris, Ed. J. Corti, 1942.
- BALLARD, Michel, *Versus la Version, réflexion, repérage et paramètres*, Paris, Ophrys, 2003.
- BARONIAN, J.B. *Panorama de la littérature fantastique en langue française*, Paris, Stock, 1978.
- BESSIÈRE, Irène *Le récit fantastique*, Paris, Larousse, 1974.
- CAILLOIS, Roger, *Au cœur du fantastique*, Paris, Gallimard, 1965.
- CAILLOIS, Roger, « De la féerie à la science-fiction », introduction à *l'Anthologie du fantastique*, Paris, Gallimard, 1966, pp.7 - 29.
- CARPENTIER, Alejo, « Le réel merveilleux en Amérique » dans *Chroniques*, Paris, Gallimard, 1984.
- CASTEX, Pierre, *Le conte fantastique en France de Nodier à Maupassant*, Paris, Corti, 1951.
- CHANCÉ, Dominique, *Histoires des littératures antillaises*, Paris, Ellipses, 2005.
- CHEVRIER, Jaques (dir.), *Poétique d'Édouard Glissant*, Paris, PUPS, 1998.
- CONSTANTINESCU, Muguraș et BALATCHI, Raluca – Nicoleta, *Critique des traductions, Repères théoriques et pratiques*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2014.
- CUNNINGHAM, Catriona, J., *The reproduction of Violence in the Works of Patrick Chamoiseau and Raphaël Confiant*, thèse de doctorat, Université de Glasgow, 2005.
- DESCAS, Marie-Josèphe *Oralité écrite et créolité romanesque*, thèse de doctorat, Université de Pennsylvania, 1995.

- DUFF, Christine K., *Pour une poétique de l'intériorité au féminin dans la littérature caribéenne*, New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, Oxford, Wien, 2008.
- DURANT, Gilbert, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris – Bruxelles – Montréal, 1969, traduction en roumain de Marcel Aderca, Bucuresti, Univers, 1977
- ELIADE, Mircea, *Le sacré et le profane*, Paris, Gallimard, 1965, traduction en roumain de traduction Brîndușa Prelipceanu București, Ed. Humanitas, 2013.
- ELIADE, Mircea, *La nostalgie des origines*, Paris, Gallimard, 1971.
- FREUD, Sigmund *Au-delà du principe de plaisir*, traduction de l'allemand par le Dr. S. Jankélévitch en 1920 revue par l'auteur, version numérique, http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/essais_de_psychanalyse/Essai_1_au_dela/Au_dela_principe_plaisir.pdf
- GHINELLI, Paola, *Archipels littéraires*, Montréal, Mémoire d'encrier, 2005.
- GLISSANT, Édouard, *Poétique de la relation*, Paris, Gallimard, 1990.
- GLISSANT, Édouard, *Introduction à une poétique du divers*, Paris, Gallimard, 1996.
- GLISSANT, Édouard, *Le Discours antillais*, Paris, Gallimard, 1997 (a).
- GLISSANT, Édouard, *Traité du Tout-Monde (Poétique IV)*, Paris, Gallimard, 1997(b).
- GLISSANT, Édouard, *Le Paradis brisé. Nouvelles des Caraïbes*, Paris, Hoebeke, 2004.
- HAGÈGE, Claude, *L'Homme de paroles*, Paris, Fayard, 1985.
- JACQUEMIN, Georges, *Littérature fantastique*, Paris, Nathan, 1974.
- JAUNET, Claire-Neige, *Les Écrivains de la négritude*, Paris, Ellipses, 2001.
- LAROCHE, Maximilien, *La double scène de la représentation. Oraliture et Littérature dans la Caraïbe*, Sainte – Foy, GRELCA, (Col. Essais), 1991.
- LAROCHE, Maximilien, *Mythologie Haïtienne*, Sainte-Foy, Québec, GRELCA, 2002.
- LEJEUNE, Philippe. *Moi aussi*, Paris, Éditions du Seuil, 1986.
- LÉON, Pierre et PERRON, Paul, *Le Conte*, Paris, Didier, 1987.
- LEVESQUE, Katia, *La Créolité, entre tradition d'oraliture créole et tradition littéraire française*, Paris, Ed. Nota bene, Collection Études, 2004.
- LÉVI - STRAUSS, Claude, « Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss», dans Marcel Mauss, *Sociologie et anthropologie*, Paris, PUF, 1950, p. XIX.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Teoria cultuuremelor, Teoria traducerii*, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2009.
- MATTHEY, Hubert, *Essai sur le merveilleux dans la littérature française depuis 1800*, Paris, Librairie Payot, 1915.
- MOLLINARI, Chiara, *Parcours d'écriture francophones. Poser sa voix dans la langue de l'autre*, Paris, L'Harmattan, 2005.
- MUREȘANU Ionescu, Marina, *Eminescu et Nerval - un intertexte possible*, Iași, Institutul European, 2008.
- NDIAYE, Christiane (Dir.). *Introduction aux littératures francophones : Afrique, Caraïbe, Maghreb*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 2004.
- NOUMSSI, Gérard Marie, *La Créativité langagière dans la prose romanesque d'Ahmadou Kourouma*, Paris, Harmattan, 2009.

- PICANÇO, Luciano C., *Vers un concept de littérature nationale martiniquaise*, New York, Peter Lang Publishing Inc., 2000.
- PIRIOU, Jean - Paul, *Lexique de sciences économiques et sociales*, Paris, La Découverte, 2003.
- RÉGIS, Antoine, *Les Écrivains français et les Antilles des premiers Pères Blancs aux Surréalistes Noirs*, Paris, Maisonneuve & Larose, 1978.
- RELOUZAT, Raymond, *Le référent ethno - culturel dans le conte créole*, Paris, L'Harmattan, 1989.
- ROCHMANN, Marie-Christine, *L'esclave fugitif dans la littérature antillaise : sur la déclive du morne*, Paris, Karthala, 2012.
- SACRÉ, Sébastien *Spiritualité et réalisme merveilleux dans la littérature caribéenne francophone: la (re)construction d'une identité*, thèse de doctorat Université de Toronto, 2010.
- SARTRE, Jean-Paul, *Orphée noir*, préface dans Léopold Sédar Senghor, *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française*, Paris, PUF, 1948, en ligne http://percaritatem.com/wp-content/uploads/2011/05/Orphee-Noir_JPSartre_reduced-size.pdf.
- SCHITZER, Luda, *Ce que disent les contes*, Paris, Ed. Du Sorbier, 1993.
- SCHNEIDER, Marcel, *La Littérature fantastique en France*, Paris, Fayard, 1964.
- SCHON, Nathalie, *Auto - exotisme dans la littérature des Antilles françaises*, Paris, Karthala, 2003.
- SÉDAR SENGHOR, Léopold, *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française*, Paris, PUF, 1948.
- TODOROV, Tzvetan, *Introduction à la littérature fantastique*, Paris, Seuil, 1970, édition consulté, Paris, Seuil, 1999.
- TODOROV, Tzvetan, *Poétique de la prose*, Paris, Seuil, 1980.
- TODOROV, Tzvetan, *Les Abus de la mémoire*, Paris, Arléa, 2004.
- TOMSON, Roger, *Mythologie du métissage*, Paris, PUF, 1998.
- WOLTON, Dominique, *L'Identité culturelle française, face à la mondialisation de la communication*, Paris, Académie des sciences morales et politiques, 28 mai 2001, p. 2 – 11.

D. ARTICLES :

- ALEXIS, Jacques Stephen, « Du Réalisme merveilleux des Haïtiens » dans *Présence Africaine* no 8-9-10, juin - novembre 1956, pp. 245 - 271.
- ALEXIS, Jacques Stephen, « Où va le roman ? » dans *Présence africaine*, no 13, avril-mai 1957, pp. 81-101.
- AUDET, Jean - Paul, « Essai d'approche anthropologique » dans Fernand Dumont, *et al.*, (dir.), *Le Merveilleux. Deuxième colloque sur les religions populaires*, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1973, pp. 8 - 21.
- BAUER, Raymond A. et BAUER, Alice H., « Day to Day Resistance to Slavery » dans Paul Finkelman (dir.), *Rebellions, Resistance and Runaways Within the Slave South*

- New York and London, Garland Publishing, Inc., 1989, pp. 84-115, (publié en anglais dans *Journal of Negro History* 27, 1942, pp. 388-419).
- BELLEMARE, Huguette, « Survivance africaine » dans Jean-Luc Bonniol (dir.), *Historial antillais, Tome 1 : Guadeloupe et Martinique. Des Iles aux hommes, Pointe - à - Pitre*, Dajani Éditions, 1981, pp. 275 - 289.
- BÉNIAMINO, Michel, « L'Émergence des identités francophones » dans Christian Albert (dir.), *Francophonie et identité culturelles*, Paris, Karthala, 1998, p. 309 - 316.
- BENOIST, Jean, *Types de plantation et groupes sociaux à la Martinique*, dans *Cahiers des Amériques latines (série Sciences de l'Homme)*, 2, Paris, 1968.
- BERTUCCI, Marie - Madeleine, « Variation sur le français: français central et français périphériques » dans Violaine Houdart - Merot (ed.), *Écriture babélique*, Bern, Peter Leng, 2006, pp. 87 - 98.
- CARPENTIER, Alejo, « The baroque and the marvelous real » dans Lois Parkinson Zamora et Wendy B. Faris, *Magical Realism. Theory, History, Community*, Durham & Londres, Duke University Press, 1995, p.105 -120.
- CHIVALLON, Christine, « Éloge de la "spatialité" : conceptions des relations à l'espace et identité créole chez Patrick Chamoiseau » dans *Espaces Géographiques*, no. 25-2, 1996, pp.115-127.
- CHITOUR, Marie - Françoise, « L'écrivain francophone ou le refus du repli : une culture multiple et sans frontière » dans Papa Samba Diop (dir.), *L'Écrivain peut-il créer une civilisation ?*, Havard University, Ed. Tanawa, 2003, p. 95 - 102.
- CONDÉ, Maryse, « The Role of the Writer » dans *World Literature Today*, no. 67, 4, 1993, p. 697 - 699.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, « Du lézard à la lézarde ou quelques réflexions sur la traduction et la retraduction » dans *Atelier de traduction*, no.16, Editura Universității Suceava, 2011, p. 99-116.
- COPPIER, Guillaume, « Histoire et Voyages des Indes Occidentales et de plusieurs régions maritimes et éloignées » dans Antoine Régis (dir.), *Les écrivains français et les Antilles des premiers Pères Blancs aux Surréalistes Noirs*, Paris, Maisonneuve & Larose, 1978.
- COURSIL, Jacques, « L'Éloge de la Muette, la Commotion des langues » dans *Césure*, 1, *Revue de convention psychanalytique*, Paris, 1997, pp. 149-166.
- CURTIUS, Anny Dominique, « De la marginalisation à la déterritorialisation du Rastafari » dans Alvina Ruprecht, Cecilia Taiana, (dir.), *Reordering of Culture: Latin America, the Caribbean and Canada in the Hood*, Canada, Carleton University Press, 1995, pp. 75 - 90.
- DEBOUZA, Pascale, « Inscription du créole dans les textes francophones. De la citation à la créolisation » dans Maryse Condé et Madeleine Cottenet - Hage (dir.), *Penser la créolité*, Paris, Karthala, 1995, p. 173 - 190.
- DELISLE, Philippe, « Aux sources de l'univers magico-religieux martiniquais : esclavage et phobie des sorcières » dans *Cahiers d'histoire*, vol. 41, 1996, pp.67-69.
- DEBRAY, Régis, « L'abus monumental » dans *Actes des entretiens du patrimoine* n°4, Paris, Fayard - éditions du patrimoine, 1999.

- DOUAIRE, Anne, « Marqueur de paroles en réalité sans profession ? » dans Beida Chikhi (dir.), *L'écrivain masqué*, Paris, PUPS, 2008, p. 86 – 95.
- DUMAS, Pierre-Raymond, « Interview sur le concept d'oraliture accordée à Pierre-Raymond Dumas par le docteur Ernst Mirville », *Conjonction*, no 161-162, mars-juin, 1984.
- DUMONT, Fernand, « Le merveilleux » dans Fernand Dumont et Jean-Paul Montigny et M. Stein, (dir.), *Le Merveilleux, IIème colloque sur les religions populaire*, Québec, PUL, 1973, p. 8 -15.
- FOȘALĂU, Liliana « Pour une valorisation poétique de l'oralité : Patrick Chamoiseau, *Solibo Magnifique* » dans Analele Științifice ale Universității « Alexandru Ioan Cuza » din Iași, sect. III, Lingvistică, tom.LIV, 2008, p. 227-240.
- FREMIN, Marie, « Mémoire de l'esclavage, enjeux, perspectives », dans Lucia Dumont, Marie Frémin (dir.), *Esclavage Esclavages*, Université de Cergy –Pontoise, 2008, pp. 13 -30.
- GASPAR, David Barry, « Antigua Slaves and their struggle to survive » dans Viola, Hermann J. et Margolis, Carolyne (dir), *Seeds of Change*, vol.13, nr. 3, Washington DC, Smithsonian Institution Press, 1991, pp. 130 - 137.
- GIRAUD, Michel, « Les masques de la couleur » dans Daniel Bastien et Maurice Lemoine (dir.), *Antilles Espoirs et Déchirements de l'âme créole*, Paris, H.S. no.41 oct.1989, p. 90 - 94.
- HALL, Stuart, « Qui a besoin de l' " identité " ? » dans *Identités et cultures. Politiques des cultural studies* dans la trad. de Christophe Jacquet, Paris, Éditions Amsterdam, 2008,
- KUNDERA, Milan, « Beau comme une rencontre multiple » dans *L'Infini*, no.34, 1991, pp.51 – 62.
- LEAL, Louis, « Magical Realism in Spanish American Literature » dans Zamora, Lois Parkinson et Faris, Wendy B. (dir.), *Magical Realism. Theory, History, Community*, Durham & Londres, Duke University Press, 1995, pp. 119 - 124.
- LÉVI - STRAUSS, Claude, « Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss » dans Marcel Mauss(dir.), *Sociologie et anthropologie*, Paris, PUF, 1950, p. XIX.
- LUDWIG, Ralph, « L'oralité des langues créole, *agrégation* et *intégration* » dans Ralph Ludwig (dir.), *Les créoles français entre l'oral et l'écrit*, Darmstadt, Gunter Narr Verlag Tübingen, 1989, p. 14 – 36.
- MARINO, Adrian, « *Literatura orală* », dans *Hermeneutica ideii de literatură*, București, Dacia, 1987, p. 47 - 60.
- MENIL, Réne, « Introduction to the marvelous » dans Michael Richardson (dir), *Refusal of the Shadow, Surrealism in the Caribbean*, London, Verco, 1996, p. 93
- MICAUX, Wandrille, « Le lexique des "marqueurs de paroles" antillais Patrick Chamoiseau et Raphaël Confiant » dans *Études Créoles*, vol. XX, no. 2, 1997, p. 59 - 69.
- NDIAYE, Cheikh M. « Marronnage, oralité et écriture dans Solibo Magnifique de Patrick Chamoiseau » dans *Nouvelles Études Francophones*, Vol. 22, No. 2, 2007, pp. 112 - 121.

- N'ZENGOU-TAYO, Marie-José, « Maître – Mentor » dans Alvina Ruprecht (dir.), *Reordering of Culture: Latin America, the Caribbean and Canada in the Hood*, Carleton, Carleton University Press p. 220 - 228.
- OLLIVER, Bruno, « Figures de l'identité dans l'espace public martiniquais » dans *HERMÈS* 32-33, 2002, pp. 58 - 67.
- PERRET, Delphine, « La Parole du conteur créole : *Solibo Magnifique* de Patrick Chamoiseau » dans *French Review*, vol.67, No.5 April, 1994, pp. 826 - 839.
- PETRESCU, Radu « Le Mentô et son entour. Notes sur l'espace identitaire dans *Texaco* de Patrick Chamoiseau » dans *Philologica Jassyensia*, Anul VIII, Nr. 2 (16), Iași, 2012, p. 179–183.
- POULET, Hector et TELCHID, Sylviane, « Mi bel pawòl mi ! ou Eléments d'une poétique de la langue créole, dans Ralph Ludwig (dir.), *Écrire la « parole de nuit » La nouvelle littérature antillaise*, Paris, Gallimard, 1994, p.181.
- RAJAONARIVELO, Nelly, « Représentations du marronnage dans deux récits fictifs d'esclaves fugitifs antillais (Cuba, Martinique) : L'homme, le chien et la nature » dans *Cahiers d'études romanes*, 22 | 2010, p.267 - 285.
- RODRIGUEZ, Emilio Jorje, « Oral Tradition and New Literary Canon » dans A. Arnold James (dir.), *A History of literature in the Caribbean*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Co., 1997, p. 176 -186.
- ROH, Franz, *Nach-Expressionismus, Magischer Realismus: Probleme der neuesten Europäischen Malerei, 1925*, œuvre cité dans Franz Roh, « Magic realism: Post-Expressionism » dans Lois Parkinson Zamora et Wendy B. Faris (dir.), *Magical Realism. Theory, History, Community*, Durham et Londres, Duke University Press, 1995, p. 15-32.
- SEVASTRE, Elena – Sofica, « La figure de l'esclave dans l'œuvre de Patrick Chamoiseau » dans Iulian Boldea (dir.), *Identities in Metamorphosis. Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, vol.II, Tîrgu - Mureș, 2014 (a), p.
- SEVASTRE, Elena – Sofica, « Alterité douloureuse: le marronnage, une quête identitaire dans l'oeuvre de Patrick » dans Iulian Boldea (dir.), *Communication, Context, Interdisciplinarity*, vol. III, Tîrgu - Mureș, 2014 (b), pp. 1182 - 1187
- SEVASTRE, Elena – Sofica, « Identité antillaise chez Patrick Chamoiseau » dans Iulian Boldea (dir.), *Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives*, vol. I, Tîrgu - Mureș, 2014(c), pp. 266 - 272.
- SEVASTRE, ELENA – SOFICA, « Altérité et créolité dans l'œuvre de Patrick Chamoiseau » dans *Le français de la Francophonie : altérité intime, identité plurielle*, Actes du colloque international Journées de la Francophonie, XIX éd., Iași, 28-29 mars, 2014, volume publié en 2015 p. 106 -114.
- SEVASTRE, Elena – Sofica, « Le marronnage ou la conquête de l'espace antillais » dans *Discurs critic și variație lingvistică. Noi direcții în cercetarea textelor și discursurilor: analize și interpretări*, ediția a IV-a, 2015, p. 155 -159.

SEVASTRE, Elena – Sofica, « Patrick Chamoiseau et l'univers des Antilles » dans *Limbaje si comunicare vol. XIII Dinamica Limbilor și Literaturilor În Epoca Globalizării*, Iași, ed. Demiurg, 2015, pp. 327- 333.

SOURIEU, Marie-Agnès « Patrick Chamoiseau, Solibo Magnifique. From the Escheat of Speech to the Emergence of Language » dans *Callaloo*, no.15.1, 1992, pp. 125 - 133.

VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel, « La gauche et la culture » dans *Le Monde diplomatique*, janvier 2004, p. 29 - 38.

E. DICTIONNAIRES :

ALLSOPP, Richard (dir.), *Dictionnaire of Carribean English usage*, Jamaica, West Indies Press, 2003.

CHARAUDEAU, Patrick et MAINGUENEAU, Dominique, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Paris, Seuil, 2002.

CONFIANT, Raphaël, *Dictionnaire créole martiniquais - français*, Matoury, Guyane, Ibis Rouge Éditions, 2007.

CONFIANT, Raphaël, *Dictionnaire du créole martiniquais*, <http://www.potomitan.info/dictionnaire>

DUBOIS, J., Giacomo, M., GUESPIN, L., MARCELLESI, C., MARCELLESI, J.-B., MEVEL, J.-P. *Dictionnaire de linguistique*. Paris, Larousse, 2001, p. 336. Consulté sur le <https://archive.org/stream/DictionnaireDeLinguistiqueDubois/Dictionnaire-deLinguistiqueDubois#page/n385/mode/2up>.

LALANDE, André, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, PUF, 1988.

POULLET, Hector , TELCHID, Sylviane, BERNINI MONTBRAND, Danièle, *Dictionnaire des expressions du créole guadeloupéen*, Fort de France, Hatier/ Antilles, 1983.

TOURNEUX, Henry, BARBOTINE, Maurice, *Dictionnaire du créole de Guadeloupe*, Paris, Karthala, 2008.

*** *Le Petit Robert*, Paris, Petit Robert, 1993.

*** *Le Petit Robert Dictionnaire historique de la langue française*, Tome 2, Paris, 2006.

*** *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*,

consulté sur le site <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50634z/f1.item.zoom>.

*** *Dictionnaire de l'Académie française*, 9e édition, consulté sur le site <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/generic/cherche.exe?15;s=2205997350>

F. SITOGRAPHIE

<http://www.potomitan.info/bibliographie/monchoachi/hommage.php> (pour CHAMOISEAU, Patrick « Autour des grands mystères : récitation pour M. Monchoachi »),

- <http://www.vice.com/fr/read/patrick-chamoiseau-648-v5n1>, (pour COSTA – KOSTRITSKY, Valeria, entretien avec Patrick Chamoiseau).
- https://www.erudit.org/culture/liberté_1026896/liberte1027342/30187ac.pdf (pour CÉSAIRE, Aimé « Culture et colonisation » dans *Présence Africaine*, no. Spécial 8 – 9 – 10 novembre 1956, p.190 – 205)
- <https://www.erudit.org/revue/etudfr/2001/v37/n2/009013ar.pdf>, (pour LAGARDE, François, « Chamoiseau: l'écriture merveilleuse », dans *Études françaises*, vol. 37, n° 2, 2001, p. 159 – 179.)
- http://www.fabula.org/atelier.php?Langue_matricielle_et_langue_seconde,(pour CHAVANNE, Marie – Françoise, *Créer une argile verbale. Un entretien avec Patrick Chamoiseau.*)
- <http://pa.revues.org/183> (pour DAUPHIN, Anne - Marie, DERIVE, Jean, « De quelques avatars de l'oralité littéraire » dans *Parcours anthropologiques*, no.7, 2009, mis en ligne le 02 juillet 2013).
- <http://gradhiva.revues.org/392> (pour GYSSELS, Kathleen, « Trésors de veillées », Gradhiva, 2005).
- <http://semen.revues.org/2232> (pour HORVATH, Milena, « Retours aux voix perdues de l'origine » dans *Semen*, no. 18, 2004).
- <http://malfini.ens-lyon.fr/document.php?id=148> (pour HEURTEBISE, Clairvie, « La diglossie littéraire chez Chamoiseau. *Écrire en pays dominé*, de la pétrification engendrée par la conscience diglossique à la résolution dans l'écriture de la "pierre – monde" »).
- http://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1970_num_6_1_5478(pour PEYTARD, Jean, « Oral et scriptural : deux ordres de situations et de descriptions linguistiques » dans Émile Genouvrier et Jean Peytard (dir), *Langue française*, Paris, Larousse, Volume 6, 1970, pp. 35-47)
- http://www.persee.fr/doc/outre_1631-0438_2006_num_93_350_4201 (pour TARDIEU, Jean-Pierre, « Cimarrôn – Maroon - Marron, note épistémologique : dans *Outre-mers*, tome 93, n° 350-351, 1er semestre 2006, pp. 237 – 247).
- <http://dictionnaire.sensagent.com/Potomitan/fr-fr>.(pour RAYNAL, Guillaume-Thomas, *Essai sur l'administration de Saint-Domingue*, S.L., 1785).
- *** <http://dictionary.reverso.net/french-definition/calebassier>
- *** <http://www.dictionnaire-creole.com>